

Muisti ja kuulo osana sosiaalista toimintaa inkerinsuomalaisten vanhusten keskusteluissa

KAARINA MONONEN

1 Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastelen inkerinsuomalaisten vanhusten vuorovaikutusta¹ yhdessä tyypillisessä vanhusten toimintaympäristössä, vanhainkodissa. Artikkelin perustuu väitöstutkimustani varten Venäjällä, Pietarissa ja sen lähialueilla kokoamaani aineistoon. Väitöstutkimuksessani tarkastelin inkerinsuomalaisten kielenkäyttöä (Mononen 2013). Sen pohjalta myös vanhuuden vuorovaikutus nousi kiinnostavaksi kysymykseksi, sillä keskeisimmät tutkittavat olivat syntyneet 1920-luvulla tai aiemmin. Tutkimusajankohtana useimmat olivat siis yli 80-vuotiaita, ja he asuivat vanhainkodissa. Lähempi kielenkäytön ja vanhuuden tarkastelu jäi kuitenkin väitöskirjan ulkopuolelle.²

Vanhuus ei ole yksiselitteinen käsite, vaan se on pitkälti myös kulttuurisidonnainen ilmiö; niinpä ikääntymistä tutkittaessa ei ole perusteltua ryhmitellä yksilöitä ainoastaan kronologisen iän mukaan, vaan huomiota on syytä kiinnittää etenkin elämänvaiheeseen ja kokemukseen vanhuudesta. Ikääntymistä voi siis tarkastella psykologisina, biologisina ja fyysisinä muutoksina, jotka ilmenevät eri nopeudella ja eri tavoin (de Bot & Makoni 2011: 1). Iäkkäiden vuorovaikutus keskenään ja toisaalta nuorempien kanssa paljastaa jotain näistä muutoksista, eikä vanhusten kielenkäyttöä vielä ole tutkittu laajalti.

Suomalaisessa sosiolingvistiikassa eri ikäryhmien tarkastelu on ollut tärkeää etenkin kielenmuutoksen ymmärtämisen kannalta, mutta huomio on ollut kielenaineuksen tutkimuksessa kvantitatiivisin menetelmin: variaatiota on tutkittu makrotasolla erilaisien kielenpiirteiden kautta, jolloin puhujaa ympäröivät olot ja tilanteinen vaihtelu ovat

---

1. Tarkastelussa on sekä vanhusten keskinäinen keskustelu että vuorovaikutus suomalaisen tutkijan (KM) kanssa.

2. Kiitän *Virittäjän* nimettömiä arvioijia rakentavista ja tarkoista huomioista. Kiitän myös Anu Rouhikoskea tarkkanäköisistä kommentista artikkelin viimeistelyvaiheessa. Artikkelin aihepiirin kehittäly alkoi jo väitöskirjavaiheessa, joten kiitän aiempien versioiden kommentoinnista Jyrki Kalliokoskea ja Hanna Lappalaista sekä Camilla Lindholmia ja sittemmin sosiolingvistiikan kesäseminaarilaisia. Koneen Säätiötä kiitän väitöskirjatutkimuksen rahoituksesta, joka mahdollisti aiheen käsittelyn aloittamisen.

jääneet vähälle huomiolle (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 13).³ Myöskään uuden, niin sanotun kolmannen aallon sosiolingvistisen tutkimuksenkaan (Eckert 2012) myötä ei ole vielä juurikaan tutkittu iäkkäimpien ihmisten keskinäistä vuorovaikutusta. Kuitenkin esimerkiksi Lindholm (2006, 2012) on tutkinut suomenruotsalaisten muistisairaiden vanhusten vuorovaikutusta keskusteluanalyttisesti. Näissä tutkimuksissa on paljon vertailupintaa oman aineistoni tarkasteluun. Lindholm (2006) on esimerkiksi tarkastellut sitä, miten dementiaa sairastavat vanhukset käyttävät kiinteitä ilmauksia, lainauksia ja fraaseja, osana itseilmaisuaan ja kuinka muut keskustelijat ottavat huomioon näiden henkilöiden kielelliset kyvyt vaikkapa tarttumalla puhujan esiinnostamaan topiikkiin. Lindholm (2012) on lisäksi osoittanut, että vanhusten erilaiset kyvyt osallistua keskusteluun tuovat sekä haasteita että mahdollisuuksia: toisaalta muistisairaat voivat tukea toisiaan, toisaalta erilaiset valmiudet voivat aiheuttaa turhautumista. Tässä artikkelissa keskityn erityisesti keskustelun rakentamiseen yhdessä, kun kuulo tai muisti nousee kommunikaation esteeksi. Tällöin keskeisenä ovat etenkin korjausaloitteet, jotka Lindholmin (mas. 95) mukaan kielivät sekä heikentyneistä kommunikatiivisista kyvyistä mutta toisaalta myös halusta osallistua keskusteluun.

Ruotsissa on tehty tutkimuksia hoitohenkilökunnan ja dementiaopotilaiden keskusteluista monikielisissä konteksteissa: hoitajat ylittävät kielirajoja hoitotilanteissa, vaikka kielelliset resurssit hoidettavan kanssa ovat hyvin erilaiset. Esimerkiksi Plejert, Jansson ja Yazdanpanah (2014) ovat tarkastelleet sitä, kuinka hoitaja reagoi farsia puhuvan dementiaa sairastavan vanhuksen vuoroihin. Hoitajan farsin taidot olivat varsin kapeat, ja hän reagoi vanhuksen puheeseen ruotsiksi erilaisin tavoin, muun muassa pyrkien rauhoittamaan vanhusta tai kertoen tälle, mitä tapahtuu sillä hetkellä. Jansson (2014) on puolestaan osoittanut, että hoitajat pystyvät erilaisin strategioin edistämään myönteistä kanssakäymistä vain minimaalisesti ruotsia osaavan vanhuksen kanssa. Etenkin ei-natiivit ruotsinpuhujat käyttävät tutkimuksen mukaan herkästi monikielisiä resursseja hoitotilanteessa ja ylittävät siten luovasti kielimuureja.

Keskiössä edellä mainituissa tutkimuksissa on nimenomaan hoitajan ja asukkaan välinen vuorovaikutus, ja huomio on hoitajien kielellisissä valinnoissa. Omassa tutkimuksessani mukana ei ole hoitohenkilökuntaa, mutta yhteistä maaperää on siinä, että nämä tutkimukset osoittavat vuorovaikutuksen monitahoisuuden, kun yhteisymmärryksen rakentamiseen vaikuttavat muistin heikkous ja erilaiset kielelliset resurssit. Jo 1990-luvulla Ruotsissa on tutkittu suomalaisten dementoituneiden kaksikielisten vanhusten ja hoitajien välisiä suhteita, ja tutkimus osoitti hoitajien kaksikielisyyden vaikuttaneen suhteisiin myönteisesti (Ekman, Wahlin, Norberg & Winblad 1993). Hoitajien ja vanhusten välistä keskustelua ja siinä käytettyä kieltä on tutkittu jonkin verran Ruotsin ohella muissakin maissa⁴, ja lisäksi on tutkittu sitä, kuinka myöhempään

3. Dialektologiassa etsittiin perinteisesti informanteiksi iäkkäitä, paikallaan pysyneitä vanhuksia, sillä tavoitteena oli kuvata eri alueiden kielihistoriallista kehitystä (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 11–12). Vanhusten kielen katsottiin edustavan parhaiten paikkakunnan alkuperäistä, turmeltumatonta kielimuotoa (Milroy 1987: 3–5; Nuolijärvi 2005: 246–247). Vanhuus sinänsä ei kuitenkaan ollut tutkijoille itseisarvo.

4. Heinemann (2009) on tutkinut huumoria vanhusten hoitotilanteissa Tanskassa, Backhaus (2009, 2010) puolestaan japanilaisten vanhainkotien hoitotilanteiden keskusteluja. Marsden ja Holmes (2014) taas nostavat tutkimuksessaan Uudesta Seelannista esiin hoitajien ja vanhusten välisen keskustelun monimutkaiset valtasuhteet ja solidaarisuuden. (Ks. myös Makoni & Grainger 2002.)

elämänvaiheeseen liittyvä identiteetti rakentuu diskursiivisesti (Coupland, Coupland & Giles 1991). Kaiken kaikkiaan erilaiset vanhusten kielenkäytön tutkimukset tarjoavat omalle tutkimuksellenikin tärkeitä näkökulmia kielellisistä käytänteistä vanhuuden kontekstissa.

Tutkimukseni käsittelee Venäjällä asuvien monikielisten vanhusten vuorovaikutusta, joka tapahtuu pääasiassa suomeksi. Monikieliset vanhukset ovat sosiolingvistiikassa varsin uusi kohderyhmä, mutta yhteiskunnallisesti relevantti: maahanmuuttajataustaisia vanhuksiakin on Suomessa yhä enemmän.⁵ Tutkimieni keskustelujen tilanteita leimaa yhteinen ajanvietto, joka toisinaan on myös haastattelumaista muistelua. Ero haastattelututkimuksiin on kuitenkin selvä: aineistona ei ole tutkijan tekemiä haastatteluja vaan vanhusten käymiä autenttisia keskusteluja, joihin tutkijakin osallistuu yhtenä keskustelijana. Tutkittavilla on käytössään runsaasti inkerinsuomen murteiden piirteitä, ja toisaalta myös tutkija hyödyntää samankaltaisia kielellisiä resursseja. Tässä artikkelissa en kuitenkaan keskity kielenpiirteiden käytön eroihin, vaan siihen, kuinka kommunikatiiviset valmiudet näkyvät keskustelussa, joka käydään tyyppillisessä vanhuuden kontekstissa, vanhainkodissa. Tutkittavien ikä on siis olennainen seikka tarkastelussa.

Artikkelissa tarkastelen vanhusten keskinäistä vuorovaikutusta vanhainkodissa keskittyen siihen, kuinka muistista tai kuulosta neuvotellaan keskusteluissa ja mitä neuvottelutilanteet paljastavat vanhuuden vuorovaikutuksesta. Tutkimuksessa muistiin ja kuulemiseen liittyvät erityispiirteet näkyvät erityisellä tavalla myös vanhusten monikielisyyden vuoksi. Esimerkiksi suomenkielisen sanan unohtamiseen on voinut vaikuttaa muistin heikkenemisen ohella kielen käytön vähäisyydestä seuraava kielen rappeutuminen. Tuon esille aineistosta nousseita seikkoja, ja otan huomioon sen, että käsitellyt piirteet ovat kontekstisidonnaisia. Näin vuorovaikutustilanne ja tilanteen tavoitteet ovat erityisen huomion kohteena.

Vanhuudesta puhuttaessa keskitytään helposti siihen, mitä ongelmia ikä tuo tullessaan, mutta vanhuus on mahdollista nähdä myös elämänvaiheena omilla ehdoillaan. On lisäksi huomattava, että normaalisti kielellinen kyky kehittyy läpi aikuisiän (esim. Hänninen 1991: 12–13), ja vanhoilla on yleensä nuoria paremmat kerrontataidot (de Bot & Makoni 2011: 33). Myös vanhusten elämäkokemusta on perinteisesti arvostettu eri yhteisöissä. Vanhuudessa ajankäytöllä on erilainen merkitys kuin aiemmin eikä aikaisempaa elämänvaihetta välttämättä tarvitse ottaa normiksi, johon asioita verrataan. (Mts. 2.) Tämä sopii myös vuorovaikutuksen tutkimuksen lähtökohdaksi: vanhusten keskustelu on kiinnostavaa sinänsä, eikä sitä ole syytä tarkastella ainoastaan ongelmien kautta.

Tutkimukseni näkökulmana on vuorovaikutussosiolingvistiikka, jossa ympäröivä yhteiskunnallinen todellisuus on kiinteästi mukana analyysissä (Gumperz 2001; Bailey 2008). Tässä lähestymistavassa tarkastellaan sitä, miten yksilöllinen variaatio ja sosiaaliset merkitykset nousevat esiin vuorovaikutuksessa (ks. esim. Lehtonen 2015,

---

5. Tarkastelin pro gradu -tutkielmassa (Kärkkäinen & Mononen 1999) vanhusmaahanmuuttajien kielenoppimismotivaatiota, mutta siinä huomio oli usein tulkin välityksellä käytyjen haastattelujen sisällössä, ei kielellisessä vuorovaikutuksessa.

määrittelystä mts. 31–35), kun taas kvantitatiivisessa variaationanalyysissä huomio on puhujaryhmissä ja niiden välisissä eroissa makrotasolla (Paunonen 2009: 560; Rouhikoski 2015: 126). Vuorovaikutussosiolingvistiikassa vuorovaikutusta tarkastellaan laadullisesti, hyödyntäen analyysissä keskusteluntutkimuksen välineitä, mutta kielellisen informaation ohella konteksti otetaan mukaan tulkintaan (Gumperz 2001: 218). Keskeistä on se, kuinka diskursiivisia käytänteitä tulkitaan osana puhetilanteita (Gumperz 1992: 41). Sosiokulttuurinen tieto on siis tärkeä osa kielellisen toiminnan tulkintaa, ja esimerkiksi nauru, prosodia tai eleet⁶ ohjaavat sitä, miten sanottua tulisi tulkita (Gumperz 1982: 130–152; Gumperz 1992: 50). Laajemman kontekstin ymmärtämistä ja sen liittämistä osaksi tulkintaa palvelee myös etnografinen tieto tutkitusta yhteisöstä. Tutkija viettää aikaa tutkittavien parissa tutustuen toimintayhteisön arkeen ja ihmisiin, ja kertyvä hiljainen tieto on myös merkityksellistä tulkinnan kannalta. Esimerkiksi tutkijan tieto vanhusten elämänhistoriasta, kielitaidosta ja kommunikatiivisista valmiuksista on osa tulkintaa, vaikka se ei näkyisi eksplisiittisesti keskustelussa. Etnografisesti orientoituneessa tutkimuksessa yhteisön kielellisiin käytänteisiin tutustutaan pitkällä aikavälillä ja eri tavoin mukana ollen (ks. esim. Hammersley & Atkinson 2007). Etnografinen tieto on ohjannut myös aiheiden valikoitumista tutkimukseen, ja se tukee aineistoni vuorovaikutuksen tulkintaa yksittäistä puhetilannetta laajemmasta näkökulmasta.

Artikkeli rakentuu siten, että seuraavaksi luvussa 2 esittelen aineiston. Taustaksi käsittelen keskustelun tavoitteita tämän tutkimuksen kannalta (luku 3). Varsinaisessa analyysiosassa (luku 4) huomio kohdistuu muistin ja kuulon muutoksiin, jotka tulevat erityisen näkyviksi silloin, kun tutkittavat itse viittaavat niihin. Käsittelen omina alalukuinaan muistia ja muistamattomuutta sekä huonokuuloisuutta. Kyseessä ovat sekä normaalit että sairauksien aiheuttamat muutokset, mutta raja on häilyvä, enkä keskity tähän rajanvetoon (vrt. de Bot & Makoni 2011: 2). Viimeisenä on yhteenveto ja keskustelua esiinnousseista seikoista.

2 Aineisto

Artikkelin esimerkit on tallennettu Pietarin lähialueella sijaitsevassa vanhainkodissa, jossa on sekä venäjänkielisiä venäläisvanhuksia että suomea ja venäjää osaavia inkerinsuomalaisia. Huomio kiinnittyy inkerinsuomalaisten pääasiassa suomenkielisiin keskusteluihin. Artikkelissa esitettävä aineisto on ainoastaan tästä vanhainkodista, mutta väitöstutkimuksessani aineistoa oli muualtakin Pietarin alueelta. Vanhainkoti on yksi Inkerin kirkon kolmesta vanhainkodista, jotka on perustettu 1990-luvulla niin sanottuissa Inkeri-projektissa, joka kuului lähialueyhteistyöhön Suomen ja Venäjän välillä. Projektin tavoitteena oli ”tukea ensisijaisesti inkerinsuomalaisten vanhusten itsenäistä ja omatoimista selviytymistä kotiseudullaan sekä parantaa heidän elinolojaan vanhusten paluumuuttopaineen vähentämiseksi” (Hallituksen selonteko 1998: 42–43). Projektissa olivat mukana Suomen sosiaali- ja terveysministeriö, Leningradin alue, Inkerin

6. Gumperz (1982: 130–152) puhuu kontekstivihjeistä (engl. *contextualization cues*).

Liitto sekä Inkerin evankelis-luterilainen kirkko. Vuodesta 2006 tutkimuksen vanhainkoti on ollut täysin Inkerin kirkon hallinnoima.

Vanhainkodin tarkoitus on tarjota hoitoa Leningradin alueen suomalaisvanhuk- sille, mutta suomalaisuus ei ole ollut missään vaiheessa kuitenkaan ehtona asukkaaksi pääsyyllä. Aineiston keruuajankohtana, vuosina 2006–2008, vanhainkodissa oli kuusi pysyvästi asuvaa inkerinsuomalaista, loput pysyvistä asukkaista olivat täysin venäjän- kielisiä. Lisäksi paikkoja oli lyhytaikaisille asukkaille, sekä venäläisille että inkerin- suomalaisille; yhteensä tilaa oli yli kahdellekymmenelle asukkaalle.

Tutkimushetkellä johtajana oli inkerinsuomalainen suomea osaava nainen, kun taas muu henkilökunta puhui ainoastaan venäjää. Suomalaisia vierailijoita kävi aika ajoin, ja vanhainkodissa työskenteli jonkin aikaa myös suomalainen diakonissa muuta- mana päivänä viikossa. Tutkimukseen on saatu lupa, ja tutkittavien anonymiteetista on huolehdittu muun muassa muuttamalla esimerkkikatkelmissä esiintyvät nimet.⁷ Toisi- naan vierailin vanhainkodissa videoimatta, ja käyntheini suhtauduttiin yleensä terve- tulleena vaihteluna arkeen. Toimin tilanteiden ehdoilla ja olin valppaana sen suhteen, milloin ja miten on sopivaa videoita. Keskeistä oli luottamuksen synnyttäminen, ja suomenkielisyyteni ja suomalaisuuteni oli tärkeää inkerinsuomalaisvanhuksille, jotka puhuivat mielellään vanhaa kotikieltään suomea. Myös venäjän osaamisesta oli etua, sillä pystyin seuraamaan venäjänkielisiäkin keskusteluja ja vaihtamaan kuulumisia venäjänkielisten kanssa.

Tallenteissa on mukana vaihteleva määrä ihmisiä, yleensä tutkijan ohella kaksi tai kolme vanhusta; toisinaan osa fyysisesti paikalla olevista ei osallistu keskusteluun lain- kaan. Yhteensä tallennetta vanhainkodista on 14,5 tuntia. Lisäksi aineistoon kuuluu kenttäpäiväkirjamerkintöjä, jotka eivät näy tämän artikkelin analyysissä eksplisiitti- sesti, mutta toimivat koko tutkimuksessa taustatietona ja ovat edistäneet laajemman kontekstin ymmärtämistä.

Vierailin vanhainkodissa ensimmäisen kerran vuonna 2005, ja videonnit aloi- tin marraskuussa 2006. Kävin vanhainkodissa kahdesta kolmeen kertaan kuukau- dessa kesään 2007 asti. Tein täydentävän kenttämatkan kesällä 2008, jolloin asuin vanhainkodin lähellä ja kävin siellä yhdeksänä päivänä; muutamana päivänä olin pai- kalla useamman kerran. Tutustuin asukkaisiin ja talon toimintaan ja tallensin videoi- malla vanhusten keskusteluja. Toisinaan kuitenkin video ei ollut kohdistettu tutkit- taviin, jolloin vain ääni tallentui. Vanhainkotiaineisto on siis osa laajempaa etnografi- sesti kerättyä aineistoa Pietarin lähialueella; laajempaan aineistoon kuuluu haastatte- luja⁸ ja muuta aineistoa, joka auttoi hahmottamaan kielellistä ja kulttuurista kokonais- tilannetta. Vanhainkodissa viettämäni aika ei ole kovin pitkä verrattuna moniin mui- hin etnografisiin tutkimuksiin, mutta on huomattava, että etnografia ulottui myös tätä paikkaa laajemmalle. Tässä artikkelissa keskityn kuitenkin vain vanhainkotiin, ja näkökulmani on keskittynyt vanhuuden kysymyksiin tässä kontekstissa. Laajempi tutkimukseni on myös tämän aineiston taustalla, ja se on lisännyt ymmärrystä myös vanhainkodin asukkaiden kielenkäytöstä ja sen muutoksista.

7. Tutkijaan viitataan kuitenkin kirjainlyhenteellä KM.

8. Vanhainkodin ulkopuolisia tallenteita on yli 20 tuntia.

Keskeisimpiä tutkittavia on neljä: Hilja, Kaisa, Helvi ja Meeri. He ovat kaikki oppineet suomea kotonaan vanhemmiltaan, mutta myöhemmin käytännön pakosta myös venäjää. Heidän käyttämänsä kieli sisältää paljon lainoja venäjistä sekä niin sanottuja vanhoja inkerinsuomen murre sanoja, jotka ovat äänteellisesti mukautuneet suomen kieleen. He puhuvat usein myös venäjää, joten sopivan koodin valinta on kiinnostava kysymys, jota sivuan muistin yhteydessä.

3 Vanhainkoti ja keskustelijoiden orientoituminen tilanteisiin

Vanhainkodilla kontekstina on merkitystä myös vuorovaikutukselle, sillä vanhainkoti muodostaa kielellisen toimintayhteisön, jossa kaikki asukkaat elävät samaa elämänvaihetta fyysisistä ikäeroista huolimatta. Tämän voi ajatella vaikuttavan ainakin keskustelunaiheisiin mutta myös keskustelun orientaatioon: osallistujilla on yhteistä ennakkotietoa eri tilanteista sekä usein myös samansuuntaisia odotuksia vuorovaikutukselle. Useimmissa tallentamissani tilanteissa kyseessä on ajan viettäminen yhdessä. Vanhainkotiä leimaa institutionaalisuus, joka on ominaista vastaaville paikoille. Vanhainkotia voikin luonnehtia kokonaisvaltaiseksi instituutioksi (*total institutions*, Goffman 1961: 17), jossa kaikki elämän osa-alueet ovat samassa paikassa saman instituution hallinnoimina. Esimerkiksi säännölliset ja yhteiset ruokailuajat ovat osa laitoksen rutiineja eivätkä vanhuksat itse päättävät päiväjärjestyksestä, kuten aiemmin omilla kodeissaan. Yksityisyys on siis selvästi vähäisempää, sillä asukkaat ovat institutionaalisten sääntöjen kontrolloimia, ja huolenpidon kääntöpuolena omaa hallintavaltaa on ollut pakko luovuttaa pois (Backhaus 2009: 54). Yksityisyyttä vähentää myös se, että huoneet ovat jaettuina. Toisaalta myös seura on helposti saatavilla, mutta oman ja yhteisen tilan säätely on luonnollisesti vaikeampaa. Käsittelemissäni esimerkeissä vanhuksat ovat joko yleisessä oleskelutilassa tai asukkaiden huoneissa.

Keskeisimmäksi vanhuuden määrittäjäksi nousivat toimintakyky ja se, kuinka itse kukin toi vanhuuden esille. Vanhuuden mukanaan tuomat vaivat ovat vanhainkodissa tyypillinen keskustelunaihe (ks. de Bot & Makoni 2011: 32; Coupland ym. 1991: 78–79), ja tähän liittyvät myös artikkelini keskiössä olevat muisti ja kuulo. Lisäksi kuolema on yksi puheenaihe muiden joukossa (vrt. Gamliel 2004). Vaikka toisaalta kyse on realistisesta elämänvaiheen käsittelystä, toisaalta kuolemasta puhuminen voi viestiä masennuksesta ja siitä, että puhuja ei koe enää elämää mielekkääksi.⁹

Tarkastelen keskusteluja vuorovaikutustavoitteen kannalta, joten olennaista on se, kuinka keskustelun osapuolet kussakin tilanteessa tulkitsevat toisten osallistujien toimintaa, ja siihen taas vaikuttavat kunkin tilanteen orientaatio ja tavoite. Toisten osallistujien toiminta tulkitaan siis tilanteiden mukaan, ja ymmärrettävyydelle asetetaan erilaisia vaatimuksia eri tilanteissa. Vanhainkodin tilanteissa keskustelun epäsymmet-

9. On huomattava, että vanhuksilla on takanaan varsin dramaattisia kohtaloita, mutta usein aiemmat vaikeat vaiheet olivat kiteytyneet osaksi elämäntarinaa. Näin myös Lumme-Sandt (2005: 139) toteaa vanhustutkimuksissaan. Nykyisen elämänvaiheen haasteet, kuten yksinäisyys, voivatkin tuntua ahdistavammilta kuin ajallisesti etäämmällä olevat koettelemukset.

ria ei välttämättä nouse esteeksi eikä muistin tai kuulon suhteen aseteta samanlaisia vaatimuksia kuin vaikkapa työelämän yhteyksissä. Keskustelun orientaatio liittyy tiiviisti myös keskustelun koherenssiin, ymmärrettävyyteen, jota luodaan eri keinoin. Puheessa keskustelun koherenssi muodostuu kokonaisuudesta, keskustelun päämäärästä, ei niinkään kielellisten elementtien pohjalta (ks. Schegloff 1990: 55; Harjunpää 2011: 46). Koherenssi on siis sidoksissa meneillään olevaan toimintaan, joka voi vanhainkodissa olla tyyppillisesti kiireetöntä ajanviettoa muiden vanhusten kanssa. Tällöin esimerkiksi kielellinen epäsymmetria tai ymmärrysongelmat voidaan sivuuttaa ilman korjausaloitteita.

Kuten Korolija (2000) on havainnut vanhusten keskustelujen koherenssia tutkissaan, toimintatyyppi määrittää keskustelun kulkua esimerkiksi siten, että päiväkeskuksessa aikaa viettävät vanhukset pyrkivät välttämään erimielisyyttä ja vaikeita teemoja, sillä keskustelun tavoitteena on ennen kaikkea sosiaalisten suhteiden ylläpito ja luominen. Koherenssin voi katsoa liittyvän keskustelutoimintoon: mitä ollaan tekemässä ja mitkä ovat vuorovaikutukselliset tavoitteet (mas. 430–431)? Niinpä voi myös ajatella, että potentiaaliset erimielisyyden aiheuttajat tai keskustelun ongelmat jätetään vähemmälle huomiolle, vaikka sellaisia nousisikin esiin. Sanottu tulkitaan osana tätä erityistä kontekstia.

Esimerkissä 1 havainnollistuu jotain vanhusten keskustelun kiireettömyydestä ja keskustelijoiden suuntautumisesta tilanteeseen.¹⁰ Mahdollista ongelmaa ei oteta käsitelyyn, vaan tilanne jatkuu muulla tavoin. On mahdollista, että keskustelijoiden muistilla tai kuulolla on osuutensa tilanteen kulkuun, mutta sitä ei voi suoraan todentaa. Keskustelemassa ovat KM ja neljä¹¹ vanhainkodin asukasta. Ensin puhe on keskustelijoiden yhteisestä syntyperästä (r. 1–2) ja samasta fyysisestä olinpaikasta, vanhainkodista. Hilja korostaa suomalaisten vähäistä määrää: *vähän suomalaisii* (r. 7), *vähän* (r. 9), *vähän on* (r. 12), kun taas KM toteaa samanaikaisesti asian toisen puolen (*on paljon venäläisiä*, r. 11). Meeri alkaa käsitellä laajemmin koko Inkerinmaata¹², jossa vanhukset ovat syntyneet. Huomiota kiinnittää rivien 13 ja 14 välillä tapahtuva siirtymä, joka ensisilmäyksellä näyttää varsin luontevalta, mutta lähemmin tarkasteltuna osoittaa keskustelutilanteen rakentuvan erityisellä tavalla.

(1)

01 Kaisa: £myö ain laulettii Suomest ollaa kotosi (.) kauniist
02   Karjalastaf.
03 KM: nii, nii. (.) ja nyt ootta sitte kaikki täällä yhdessä
04   paikassa.

10. Käytetyt litterointimerkit on esitelty liitteessä 1 (s. 53).

11. Paikalla on Kaisan, Hiljan ja Meerin ohella myös Helvi, mutta hän ei sano tämän katkelman aikana mitään.

12. Inkerinmaalla tarkoitetaan nykyisen Pietarin kaupungin ympärillä sijaitsevaa aluetta, jolla on 1600-luvusta lähtien ollut suomenkielistä asutusta; alue on jakautunut suomenkielisiin luterilaisiin seurakuntiin. Käsitteenä Inkerinmaa viittaa tiettyyn henkiseen perintöön ja mielikuviin, mutta sitä käytetään yhä myös maantieteellisestä alueesta. Ks. tarkemmin esim. Honko 1990 ja Sihvo 1991.

- 05 Hilja: joo.
 06 KM: nii.
 07 Hilja: vähän suomalaisii,
 08 KM: nii.
 09 Hilja: vähän.
 10 KM: tääl on nytte aika vähän täällä hetkellä (.)
 11 [on paljon venäläisiä.
 12 Hilja: [(vähän on)
 13 Kaisa: °aha°?
 [HILJA JA KAISA KATSOVAT MEERIÄ
 14 Meeri: [(-) ympär Leningratia on suomalaisii kyllii. (.) aha.
 15 ympärä Leninkratii [on suomalaisii kyllii.
 16 KM: [mm
 17 KM: kyllä.
 18 Meeri: aha.
 [HILJAAN PÄIN
 20 Kaisa: [suap panna [oven kiinni vähemmän kuuluu (--)
 21 Meeri: [joka paikas on inkeriläisii suomalaisii.
 22 KM: pannaaks ovi kiinni.

Meerin vuoro *ympär Leninkratia on suomalaisii kyllii* (*kyllii* 'kyliä' r. 14) on hyp-päys toiseen maailmaan ilman kehystämistä, vaikka rakenteellisesti ja ajoituksellisesti se vaikuttaa luontevalta jatkolta keskusteluun ja sen voi nähdä motivoituneen kansallisuksista puhumisesta. Hän sijoittaa oman osuutensa keskusteluun vuorovaikutuksellisesti sujuvasti siirtymän mahdollistavassa kohdassa ja muodoltaan samanlaisella rakenteella kuin edellä KM: ilmaus *venäläisiä* (r. 11) saa ikään kuin täydennykseksi ja vastakohtaksi vastaavan ilmauksen *suomalaisii* (r. 14). Vaikka aihepiiri on näennäisesti samankaltainen, sisällöllisesti vertailu ei kuitenkaan ole tasapainossa, vaan kyseessä on kaksi eri asiaa: vanhainkoti ja Inkerinmaa. Meerin topiikki on menneisyydestä, sillä vaikka hän käyttää preesens-aikamuotoa, puhe vaikuttaa olevan ennen hajaannuksen aikaa vallinneesta tilanteesta (1930-luvulla ja aiemmin), jolloin Inkerinmaalla oli laaja suomalaisasutus. Nykyäänhän entisellä Inkerinmaalla on venäjänkielinen enemmistö ja inkerinsuomalaisia vain siellä täällä. Meeri siis osallistuu sujuvasti keskusteluun, mutta näyttää siltä, että hän ei puhehetkellä muista sitä, kuinka ympäröivä yhteiskunta on muuttunut.¹³ Muut eivät kommentoi aihetta lainkaan, mutta KM ilmaisee samanimielisyyttä (r. 16–17), ja Meeri jatkaa aiheen kehittelyä (r. 21): *joka paikas* (vrt. *ympäri Leninkratii on inkeriläisii suomalaisii* (vrt. *suomalaisii kyllii* r. 14).

Riviltä 14 alkavan vuoron aikana Kaisa ja Hilja katsovat Meeriin, mutta sitten Kaisa kääntyy Hiljaan päin ja ehdottaa oven sulkemista (r.20). Meerin esiinnostamaa topiik-

13. Meeri nimittää monien vanhemman sukupolven ihmisten tapaan nykyistä Pietarin kaupunkia neuvostoajan nimellä Leningradiksi, mikä selittyy sillä, että suurimman osan hänen elämästään se on ollut kaupungin virallinen nimi. Leningrad on siis yksi nykyisen Pietarin kaupungin epävirallisista nimityksistä.

kia ei kukaan jatka, vaan huomio siirtyy tämän jälkeen muualle. Jos yllättävä siirtymä tai vuoron sisältö aiheuttaa hämmennystä muissa, sitä ei ainakaan eksplisiittisesti tuoda esille. Siirtymän mahdollistavassa kohdassa riittää minimipalaute. Tätä voi verrata myös Lindholmin (2015) tutkimukseen vanhusten sepittämistä todenvastaisista kertomuksista, joihin hoitohenkilökunta reagoi eri tavoin. Esimerkiksi juuri minimipalaute antaa mahdollisuuden myötäillä puhujaa ja osoittaa kuuntelevansa, mikä ei välttämättä tarkoita, että kuulija on samaa mieltä sisällöstä (mas. 189).

Koherenssi syntyy siis orientoitumisesta tilanteeseen, jota leimaa kiireetön ajanvietto. On mahdollista lausua ilmoille omia assosiaatioitaan, joita ei välttämättä tarvitse loogisesti suoraan kytkeä toisiinsa – muut keskustelijat eivät siis tilanteesta häiriinny eikä toimintaa nähdä sillä tavalla ongelmallisena, että siihen vaadittaisiin selityksiä. Keskustelussa onkin mahdollista nähdä impressionistisia piirteitä, jotka motivoituvat tilanteen luonteesta, kiireettömästä oleskelusta. Ajalliset hyppäykset keskustelussa voivat olla jopa osa tavanomaista keskustelua vanhainkodissa. Topiikin vaihto heti toisen puhujan vuoron jälkeen voi kuitenkin olla merkki ongelmasta. Laajemmin tarkastellen se voidaan nähdä myös puhujien suhteiden kautta: itselle epäkiinnostavaa tai hankalasti hahmotettavaa aihetta ei ole tarpeen jatkaa, koska puhuja tiedetään vanhaksi¹⁴ ja osin jo muistiltaan heikentyneeksi eikä hänen ehkä odoteta osallistuvan tasaveroisesti keskusteluun, ja lisäksi KM reagoi sanottuun, mikä tulkitaan riittäväksi. Osallistujat pystyvät sijoittamaan lausuman omiin mielikuviinsa sellaisenaan, kyseisen tilanteen ehdoilla. Monenkeskisessä keskustelussa syntyy helposti myös rinnakkaiskeskusteluja (esim. Londen 1997: 61), joten Kaisa ja Hilja voivat jättäytyä Meerin aloittamasta topiikista ulkopuolelle.

Seuraavaksi kuitenkin keskityn sellaisiin tilanteisiin, joissa muisti tai kuulo aiheuttavat keskustelua ja joissa osapuolet yhteistuumin etsivät ratkaisuja. Huono kuulo tai muistamattomuus vie keskustelun tiettyyn suuntaan ja alkuperäinen tavoite voi jäädä saavuttamatta, mutta jonkinlaiseen tulokseen kuitenkin päädytään. Orientoituminen tilanteeseen näkyy siis eri tavalla kuin esimerkissä 1, jossa mahdollinen ongelma ei nouse puheenaiheeksi. Voidaan ajatella, että ajallinen hyppäys tai epätarkka informaatio on vaikeammin kommentoitavissa kuin esimerkiksi kuulemisen heikkous. Tarkastelen seuraavaksi tilanteita, joissa ongelma lausutaan ääneen tai omaa tai toisen kommunikatiivista toimintaa ryhdytään selvittämään, koska se tulkitaan ongelmalliseksi kokonaistilanteen kannalta.

4 Muisti ja kuulo keskustelun ohjaajina

Normaaleja iän mukanaan tuomia kommunikaatioon liittyviä muutoksia ovat hitaampi reagointi ja tiedon prosessointi, vaikeus löytää sanoja keskustelussa ja muistin heikkeneminen, mutta muutokset eivät suinkaan ole suoraviivaisia (Bayles & Tomoeda 2007: 50–51). Jos iän myötä tulee sairauksia, muutokset aiheuttavat selvemmin kom-

---

14. Meeri on muita keskustelijoita yli kymmenen vuotta vanhempi, ja hän on saanut paljon huomiota ikänsä vuoksi.

munikaation ja kognition rappeutumista. Erilaiset fyysiset rajoitteet vaikuttavat sosiaaliseen toimintaan. Jos puhekumppani ei kuule tai ymmärrä toista tai kärsii orientaatio-ongelmista muistin takia, voi keskustelusta tulla varsin suuri ponnistus; erityisesti ryhmätilanteissa tällaiset ongelmat voivat korostua (Lindholm 2012: 63; Bayles & Tomoeda 2007: 196). Näkö liittyy kommunikoinnin sujumiseen esimerkiksi siten, että sitä tarvitaan ilmeiden tulkintaan, huulien liikkeiden havaitsemiseen ja kontekstien tulkintaan (Bayles & Tomoeda 2007: 169). On myös huomattava, että heikko kuulo tai näkö yhdistyneenä muistihäiriöihin lisää vaikutelmaa siitä, että henkilö on toiminnallisesti tai älyllisesti rajoittuneempi kuin hän todellisuudessa on (mts. 169, 171). Keskityn tarkastelemaan vanhusten keskusteluja siltä kannalta, miten muistin ongelmat ja huonokuuloisuus näkyvät kommunikaatiossa.

4.1 Muistamattomuus

Muisti voi heikentyä ikääntymisen myötä, mutta lisäksi on erilaisia muistiin vaikuttavia sairauksia (ks. Bayles & Tomoeda 2007: 47–49). Tässä käsittelen muistia ja muistamattomuutta siten, kuin se aiheuttaa neuvottelua keskustelussa. En arvioi mahdollista taustalla olevaa syytä; en edes tiennyt, oliko jollakulla diagnosoitu muistisairaus. Muistivaikeudet näkyivät kuitenkin eri tavoin, ja niiden olemassaolo myönnettiin suoraan: esimerkiksi Helvi viittasi usein huonoon muistiinsa. Eksplisiittisten kommenttien ohella muistiongelma ilmeni myös siten, että hän kohteli aiemmin tapaamaansa ihmistä uutena, vaikka tapaamisten välillä ei ollut pitkää aikaa. Tyypillistä on, että muistiongelmainen kysyy samoja asioita uudelleen jopa lyhyen keskustelun aikana tai toistelee samoja fraaseja (ks. esim. Lindholm 2006). Seuraavassa esimerkissä muistin ongelmat havainnollistuvat, koska ne nousevat vanhuudessa usein tyypillisen muistelun esteeksi. Ennen katkelmaa KM on puhunut Kaisan kanssa vanhainkodin arjen pitkästyttävyydestä, minkä jälkeen on siirrytty katselemaan valokuvia. Siinä esteeksi on ensin muodostunut Kaisan huono näkö, mutta kuvien pohjalta kuitenkin virittyy keskustelu entisajan juhannuksesta. Kaisa on ryhtynyt muistelemaan juhlan viettoa. Tässä katkelmassa KM yrittää saada Helvin mukaan muisteluun. Keskusteluun syntyy kuitenkin molemmin puolin kasvoja uhkaava tilanne, kun odotuksenmukaista muistelua ei synnykään muistin heikkouden takia.

(2)

01 Kaisa: °nii° (.) kaik ajat [olliit ja männiit.
 02 KM: [nii.
           [HELVIIN PÄIN, HELVI KUMARTUU ETEENPÄIN
 03 KM: [olliit ja männiit. (.) muistattako työ juhannuksesta.
 04 Helvi: mitä?
 05 KM: millane oli juhannus,
 06 (2,0)
 07 KM: ennen.
 08 (,)

- 09 KM: juhannus.
[HELLAUTTAA KÄTTÄÄN
- 10 Helvi: [en [mie muista.
- 11 Kaisa: [ei hää niitä muista (.) häne-,
12 (1,0)
- 13 Kaisa: ei hiä muista. (.) hänel on (-) oikeen huono muisti.
14 (,)
- 15 Kaisa: °muisti on huono°.
- 16 Helvi: kaik pyhät myö piettii, no en muista.
17 (,)
- 18 KM: mm, varmasti. (.) joo.
- 19 Kaisa: suur pyhä ol [-
- 20 Helvi: [piä on huono.

Helvin ensimmäinen vuoro tässä katkelmassa on avoin korjausaloite *mitä* (r. 4). Se jättää avoimeksi sen, mikä ongelma puhujalla on edellisen vuoron prosessoinnissa: tässä mahdollista olisi, että Helvi kaipaa tarkennusta kysymykseen tai hän ei kuule sitä (ks. avoimista korjausaloitteista Drew 1997; Haakana 2011). KM toistaa kysymyksensä hitaasti, ja vuoron vaihtuminen olisi odotuksenmukaista jo rivin 5 kysymyksen jälkeen, jolloin seuraa pitkäkö tauko. Kysymyksen täsmennyksen (*ennen* r. 7). ja sanan toiston (*juhannus* r. 9) jälkeen Helvi vastaa (r. 10) toteamalla suoraan, ettei muista, mikä on tässä muisteluun orientoituneessa tilanteessa epäodotuksenmukainen vastaus ja voi aiheuttaa keskustelukumppanissa hämmennystä. Vuoron epäodotuksenmukaisuus näkyykin siinä, että sitä ryhdytään yhteistuumin selittelemään: Helvi ei kykene tässä muistamaan, vaikka ehkä haluaisikin (ks. Heritage 1996 [1984]: 266–269; Tainio 1997b: 100–103). Kädenheilautus (r. 10) ohjaa tulkintaa myös siihen suuntaan, että Helvi on turhautunut ja haluaa tässä tilanteessa sivuuttaa aiheen nopeasti. Kaisa ottaa vuoron samanaikaisesti (r. 11) ja alkaa selittää Helvin huonomuistisuutta monisanaisesti ja vahvistaa siten Helvin itsensäkin kertomaa; hän ryhtyy siis Helvin puolestapuhujaksi.

Helvin muistiongelmat ovat kaikkien hänet tuntevien tiedossa. Helvi jatkaa hyvin yleisellä tasolla (*kaik pyhät myö piettii*) ja vetoaa uudelleen muistamattomuuteensa (r. 16): tarkempaa tietoa hän ei tässä tilanteessa pysty juhannuksesta antamaan. KM käsittelee Helvin vastausta riittävänä eikä esitä enää jatkokysymyksiä. Helvin tarjoaman selityksen voi katsoa vapauttavan hänet laajemmasta vastaamisesta tai kehotuksesta muistella: kontekstia on luotu tilanteessa uudelleen ja osallistujien halukkuus muistella tai kyvykkyys siihen on tullut selvästi kyseenalaistetuksi. Tämä tarkoittaa kuitenkin sitä, että selitykset ovat olleet tarpeen. Lausahdus *no en muista* (r. 16) toimii vuorovaikutuksen ongelmien selittäjänä (vrt. Tainio 1997a: 300), ja selityksillä Helvi on vastaamisen aloittanutkin (r. 10). Olisikin varsin ongelmallista yrittää vielä tiedustella yksityiskohtia tämän jälkeen. On mahdollista, että Helvi tulkitsee kysymyksen vaatimukseksi kertoa tai kokee ahdistusta siitä, ettei enää joka tilanteessa tavoita menneitä (ks. Tainio 2001: 221).

Helvi on usein hiljaa yhteisissä keskusteluissa, mutta kahden kesken hän voi puhua pitkäänkin. Esimerkin 2 tilanteessa, kuten usein muulloinkin, hän käyttää ilmausta *piä*

(’pää’) *on huono* (r. 20), minkä voi tulkita sekä selitykseksi että alistuneeksi suhtautumiseksi omaan muistamattomuuteen. Toisinaan hän kyllä puhuu oma-aloitteisesti menneestä, mutta tässä päällimmäisenä on luovuttamisen tunnelma: hän on omaksunut muistamattoman roolin tai identiteetin (Goodwin 1987: 116; Tainio 2001: 238). Toisen huonoon muistiin voidaan viitata selityksenä keskustelussa ilmeneville ongelmille, mutta aineistossani on myös esimerkki siitä, että paremmin muistava moittii toista samojen tarinoiden kertomisesta. Esimerkki kuvaa suoraan myös sitä, kuinka vanhainkodin asukkaiden erilaiset toiminnalliset ominaisuudet voivat aiheuttaa turhautumista. Näin tapahtuu seuraavassa, jossa Hilja valittaa Kaisan puhuvan aina samoja asioita.

(3)

- 01 Kaisa: nelkymmenttoisen Siperii¹⁵,
 02 Hilja: (--)
 03 Kaisa: [Ja- Jakutskoihe¹⁶ (-)
 04 Hilja: [ain sanot sammoo sammoo (-) (.) elä huasta¹⁷ ain (.) sam-
 05 maa sammaa ain huastaa. (.) sammaa govorish.

puhut

Kaisa on kertomassa menneistä vuosista, mutta Hilja alkaa suitsia kertomista moitteilla samojen asioiden toistamisesta. Moitteet suuntautuvat suoraan Kaisalle (*ain sanot sammoo* r. 4; *sammaa govorish* ’puhut’ r. 5), ja ne on muotoiltu suoriksi syytöksiksi ja ohjeiksi esimerkiksi imperatiivia käyttäen (*elä huasta ain* r. 4). Lisäksi Hilja kuvailee tilannetta kolmannelle läsnäolijalle, KM:lle, kertoen 3. persoonassa Kaisan tottumuksesta puhua samoja asioita (*sammaa sammaa ain huastaa* r. 4–5). Hilja asettuu tässä paremmin muistavan asemaan. Tällainen nuhtelu on Kaisan kannalta kasvoja uhkaavaa, mutta toisaalta sen voi tulkita myös pyrkimykseksi luoda harmoniaa ja sujuvoittaa keskustelua: itseä sekä kolmatta osapuolta (KM) halutaan säästää samojen tarinoiden kuulemiselta. Tarinan kerrottavuus liittyy esimerkiksi siihen, onko tarina kuulijalle uusi, ja kuulija voikin kieltäytyä saman tarinan kuulemisesta (Routarinne 1997: 141; Sacks 1974: 337). Tässä kieltäytyminen tapahtuu varsin suorasukaisesti, sillä Kaisa on jo kertomassa. Kieltäytyminen kuvaakin puhujien suhteita: Hilja tuntee Kaisan ja on kuullut samoja kertomuksia eri tilanteissa ja osoittaa nyt tyytymättömyyttään kommunikaatioon. Saman tarinan toistamista ja sen käyttöä erilaisissa vuorovaikutusfunctioissa olen tarkastellut lähemmin väitöskirjassani (Mononen 2013: 209–223).

Muistin heikkeneminen voi vaikuttaa kaksikielisten kykyyn erottaa koodeja, ja kaksikielisten vanhusten tapauksessa on aiheellista tarkastellakin sitä, kuinka eri kieliä suunnataan keskustelukumppaneille. Afasia- ja dementiaipotilaiden tapauksessa on tutkittu sitä, missä määrin koodinvaihto on toimivaa kussakin tilanteessa (Hyltenstam

15. ’vuonna neljäkymmentäkaksi Siperiaan’.

16. ’Jakutskiin’.

17. huasta = haasta, ’puhu’.

1995: 317–318). Esimerkiksi kaksikielisillä dementiapotilailla voi olla vaikeuksia valita oikea kieli keskustelukumppanin kanssa; joillakin on taipumus tähän jo hyvin varhaisessa taudin vaiheessa, toiset säilyttävät kaksikielisen kompetenssinsa hyvinkin pitkään, mihin ennen sairastumista saavutettu kielitaidon taso vaikuttaa merkittävästi (Hyltenstam & Stroud 1993: 227, 236; Hyltenstam 1995: 319). On myös muita samansuuntaisia tutkimuksia, jotka paljastavat sopivan kielen valitsemisen olevan vaikeaa tietyssä tilanteessa; syihin ja motivaatioon on vaikea päästä kiinni, mutta esimerkiksi keskustelututkimus paljastaa sen, kuinka osapuolet reagoivat tilanteessa (ks. de Bot & Makoni 2011: 67). Se, mikä osoittautuisi epäsovinnaksi koodinvaihdoksi terveiden puhujien puheessa ja aiheuttaisi nopeasti korjausaloitteisiin reagoimisen, saattaakin näyttäytyä muistiongelmisten tai kognitiivisesti hitaampien vanhusten tapauksessa erilaisena; korjausjaksot voivat pitkiä, tai kuten seuraavassa esimerkissä tapahtuu, väärän koodin valinnut puhuja ei itse korjaa aiheuttamaansa ongelmaa, vaan tilanne selvitetään yhteisvoimin.

On myös huomattava, että muistiongelmaiset tulkitsevat tilanteet eri tavoin (de Bot & Makoni 2011: 66). Ruotsissa on tutkittu monikielisten hoitajien ja maahanmuuttajavanhusten vuorovaikutusta, mutta huomio on ollut siinä, millaisia strategioita käytetään kommunikoinnissa, kun yhteiset kielelliset resurssit ovat hyvin vähäiset (Jansson 2014; Plejert, Jansson & Yazdanpanah 2014). Omassa aineistossani venäjän ja suomen käyttö rinnan on varsin luontevaa, sillä usein toinenkin osapuoli ymmärtää molempia kieliä, mutta vanhainkodissa asuu paljon venäjänkielisiä, jotka eivät osaa suomea lainkaan. Seuraava esimerkki havainnollistaakin sitä, miten ongelmatilannetta käsitellään yhdessä, kun koodinvalinta ei ole optimaalinen. Muistamattomuutta ei tässä tilanteessa lausuta ääneen, mutta siitä aiheutuva ongelma on ilmeinen, sillä muut alkavat sitä selvittää. Paikalla vanhainkodin oleskelutilassa on sekä venäjänkielinen Elena että inkerinsuomalaisia, joista Meeri, Kaisa ja Helvi puhuvat sujuvasti suomea ja venäjää ja Vera osaa vain vähän suomea.

(4)

- [ELENAAN PÄIN
01 Meeri: [silloin oli vankitsemisen,
02 Kaisa: [ä vanha ukko neljä lasta.
[KUMARTUU ETEENPÄIN MEERIN SUUNTAAN
03 Elena: [aa?
[KAISAN PÄIN
04 KM: [nii.
[KM:EEN PÄIN
05 Kaisa: [ja vankitsi vankitsii mies,
[ELENAAN PÄIN
06 Meeri: [vankitsemisen aika. a miehen vankitsiit (.)
07 a- appi [ukko
08 KM: [nii.

- [ELENAAN PÄIN
 09 Meeri: [vanha (.) ol. anoppi ei ollut. anoppi oli kuollut jo
 10 <aikoja>. appiukko eli miun kanssa,
 [KAISAAN PÄIN
 11 Vera: [govori.
sano.
 12 Meeri: vanha ukko. [aha.
 [KAISAAN PÄIN
 13 Elena: [tsho ona skazala-to. perevodi tsho ona skazala.
mitä hän sanoi. käännä, mitä hän sanoi.
 14 Helvi: nää suomalaiset ei ymmärrä.
 15 (YSKINTÄÄ)
 [ELENAAN PÄIN
 16 Meeri: [neljä lasta. neljä lasta. (.) no ne eli (YSKINTÄÄ) (-)
 17 Jumala otti pois. n- kuo- kuoliit. ne ol- ne olliit kaik.
 kaik pit hoitaa. (.) aha.
 [KM: EEN PÄIN
 18 Elena: [tsho ona skazala-to.
mitä hän sanoi.

Meeri on sujuva kaksikielinen, mutta tässä tilanteessa hän suuntaa suomenkielistä puhetta täysin venäjänkieliselle Elenalle (r. 1). Hän ei siis vaikuta muistavan, että Elena ei osaa suomea, eikä hän vaihda kieltä, vaikka Elena tekee korjausaloitteen hänen suuntaansa (r. 3). Tämän jälkeen Elena hakee apua muilta läsnäolijoilta, ensin Kaisalta (r. 13) ja sitten KM:ltä (r. 18). Meeri jatkaa koko ajan tarinan suuntaamista Elenalle, joka kuitenkin jää siitä tässä vaiheessa ulkopuoliseksi väärän kielen takia. Esimerkiksi Hyltenstamin ja Stroudin (1993) tutkimuksessa kaksikielisten dementiapotilaiden kielenvalinnan sopivuus vaihteli huomattavasti: jotkut vastasivat haastattelijalle tuntemattomalla kielellä, ja monet näyttivät olevan tietämättömiä siitä, että eivät käyttäneet samaa kieltä (mas. 231–234).

Esimerkin 4 tapauksessa Meeri ei vaikuta havaitsevan kielenvalintansa ongelmaa: muistamattomuus ei siis tule ilmi esimerkiksi kommentoimalla jonkin asian mieleenpalauttamisen hankaluutta vaan välillisesti vuorovaikutuksessa, jossa lähiympäristön monikielisyys aiheuttaa lisähaasteensa. Se, että kaikki eivät hallitse samoja kielellisiä resursseja, ei ole tässä tilanteessa aktiivisesti Meerin mielessä. Muut osallistujat kommentoivat kielenvalintaa osoittaen sen siten ongelmalliseksi: Vera ottaa vastuuta tilanteesta ja kehottaa sujuvasti kaksikielistä Kaisaa tulkkaamaan (r. 11), ja Helvi kommentoi tilannetta nimeten ymmärtämisiongelmat (*nää suomalaiset ei ymmärrä* r. 14). Tässä tapauksessa kuitenkin venäläiset eivät ymmärrä, joten on mahdollista, että Helvi sanoo ”suomalaiset” epähuomiossa, usein toisinpäin vallitsevan tilanteen perusteella. Suomenkieliset vierailijat eivät tyypillisesti osaa venäjää. Mahdollista on myös se, että Helvikään ei muista tilanteessa olevien ihmisten kielellisiä resursseja tai hahmota sitä, millä kielellä kullekin tulisi puhua. Monikielinen tilanne herättää kuitenkin assosiaatioita siitä, kun joku osapuoli on ulkopuolinen kielen vuoksi.

Muistin heikkeneminen voi olla syynä epäsovivan kielen valintaan ja voi aiheuttaa hämmennystä, mutta monenkeskisessä keskustelussa apua voi saada muilta osapuolilta. Se, että joutuu hakemaan sanoja, voi johtua vanhuuden tuomista kognitiivisista muutoksista. Monikielinen vanhus voi hakea sanoja myös käytön puutteesta johtuvan kielen rappeutumisen vuoksi. Kyseenalaista on se, heikkenevätkö toisen kielen taidot muistiin vaikuttavien sairauksien takia todennäköisemmin kuin ensimmäisenä opitun (vrt. de Bot & Makoni 2011: 62; Nold 2005: 125). Mahdollisuus kommunikoida ensimmäistä kieltä puhuvien kanssa voikin olla ensiarvoisen tärkeää hyvinvoinnille.¹⁸

4.2 Huonokuuloisuus

Huono kuulo on yksi keskustelua rajoittava tekijä (ks. Pajo 2013a), joka on varsin tavallinen vanhuudessa. Huonokuuloisuus voi näkyä esimerkiksi korjausaloitteina, kehoittavana toimintana ja sanotun toistona, ja osallistujat suuntautuvat siihen muun muassa hidastamalla puhettaan ja painottamalla sanoja (Pajo 2013b: 390). Koska vanhainkodin kontekstissa kuulon heikkous on tavallista, ja vanhukset mainitsevat sen usein eksplisiittisesti, olen ottanut käsittelyyn tilanteita, joissa oma tai toisen kuulo mainitaan suoraan. Tarkastelen sitä, kuinka huonokuuloisuutta käsitellään tällaisissa tilanteissa aineistossani ja miten aihepiiri kietoutuu vanhuuteen. Kiinnostavaa on, kuinka osanottajat käsittelevät syntynyttä ongelmaa ja mitä tulkintoja siitä on tehtävissä. Seuraavassa Helvi keskustelee KM:n kanssa ja vertaa kuuloaan siihen, kuinka kuuli nuorena. Ennen katkelmassa näkyvää tilannetta Helvi on niin ikään tehnyt korjausaloitteita ja vedonnut huonoon kuuloonsa sekä todennut, että huonokuuloisuus on paha.

(5)

- 01 HELVI: nuorena minä kuulin? (.) a nyt en kuule.
02 KM: jaa. no vielähän työ (.) jonkun verran kuulette [kuiteki.
03 HELVI: [aa?
[KUMARTUU HELVIN SUUNTAAN
04 KM: [kuulettehan työ vielä jonkun verran.
05 HELVI: no li- likempää ku on,
06 KM: nii.
07 HELVI: ku huastat¹⁹ kovvaa sit kuulen.
08 KM: nii.
09 (2.0) (KM PENKOO TAVAROITAAN)
[POISPÄIN HELVISTÄ
10 KM: [pittää yrittää hoastaa kovempaa.=
11 HELVI: =mm.

18. Yhtenä erityistapauksena mainittakoon etnografinen tutkimus Ruotsissa sijaitsevasta Suomi-kodista, jossa suomenkieliset vanhukset saavat hoitoa omalla äidinkielellään; yhteinen kielellinen ja kulttuurinen tausta todetaan suurella määrin hyvinvointia lisääväksi (Heikkilä, Sarvimäki & Ekman 2007).

19. huastaa = haastaa, 'puhua'.

12 (2.0)

13 HELVI: mittää et maha. (HELLAUTTAA KÄSTÄÄN)

Tässä esimerkissä muutos kommunikatiivisissa kyvyissä tulee näkyväksi, mutta ei ainoastaan eksplisiittisenä mainintana vaan myös korjausaloitteena (r. 3), joka tässä yhteydessä on varsin todennäköisesti juuri kuulo-ongelmasta kielivä: se tuotetaan päällekkäin edellisen vuoron lopun kanssa ja Helvin kuulo-ongelmat ovat ilmeisiä, eivät esimerkiksi satunnaisen hälyn aiheuttamia (ks. Haakana 2011: 60–61; Pajo 2013b: 372). Myös KM:n toiminta, kumartuminen Helvin suuntaan, osoittaa hänen tulkinneen korjausaloitteen kuulemisongelmaksi. Toiston jälkeen Helvi myöntää asian, mutta edellyttää, että puhujan on oltava lähellä ja puhuttava kuuluvasti (r. 5, 7). Tilanne voi olla stressaava, jos vuoroja on jatkuvasti toistettava tai pyydyttävä toistamaan. Keskustelu onkin helposti katkonaista, ja tässä vaikuttaisi siltä, että Helvi ei kuule KM:n toiseen suuntaan lausumaa vuoroa (r. 10).

Keskustelun helpottamiseksi huonokuuloisen kanssa on syytä kiinnittää huomiota puheen selvytyteen esimerkiksi puhumalla suoraan henkilöä kohti. Kahdenkeskisessä keskustelussa huonokuuloisen on helpompi joka tapauksessa osallistua ja toisen osapuolen ottaa tilanne huomioon – monenkeskisissä keskusteluissa Helvi onkin usein hiljaa, kuten edellä on käynyt ilmi. Helvi käsittelee kuuloaan laajasti ja vaikuttaa siltä, että hänellä ei ole tarvetta vältellä aihetta. Vanhainkodissa vaivat muodostavatkin yhden oletuksenmukaisen keskustelunaiheen, jonka käsittely nousee käytännön tilanteista (vrt. de Bot & Makoni 2011: 32; Coupland ym. 1991: 78–79).

Seuraavassa esimerkissä Helvi kuitenkin on aktiivisesti mukana, vaikka kyse on monenkeskisestä keskustelusta. Lisäksi tässä puheeksi nousee toisen huono kuulo, ei hänen omansa. Hän on nyt itse aloitteentekijänä esittämällä kysymyksiä, ja sekä alussa että lopussa keskustelu jakautuu. Esimerkki havainnollistaa, kuinka toisen huonosta kuulosta tulee keskustelun puheenaihe ja alkuperäinen aihe jää sivuun. Keskustelu polveilee moneen suuntaan. Ensin Helvi aloittaa topiikin kysymällä KM:ltä, tietääkö tämä lähellä sijaitsevan paikan, Ruutmyllyn. Kun KM ei tunnista paikkaa, siirrytään pohtimaan sen venäjänkielistä nimitystä.

(6)

01 HELVI: Ruut- Ruutmyllyn ↑tiiesh.²⁰

02 KM: mikä?

03 HELVI: Ruutmyllyn ↑tiiet.

20. Helvin kysymyksessä Ruut- Ruutmyllyn ↑tiiesh. voi nähdä jonkinlaista sanansisäistä koodinsekoitusta (ks. Riionheimo 2002). Ensin Helvi kysyy KM:ltä muodossa *tiiesh*, jossa on venäjän kielen 2. persoonan pääte. Seuraavassa vuorossa hän korjaa sen muotoon *tiiet* eli käyttää suomen 2. persoonan päätettä. Venäjäksi kysymys kuuluisi: *знаешь ты Ruutmylly?* (*znajeshs' ty Ruutmylly?*) Paikan nimi on venäjäksi Пороховые Porohovyje. Näin ollen vaikuttaa siltä, että Helvi taivuttaa suomen kielen *tietää*-verbiä venäjän verbintaivutuksen mukaan; tätä korostaa verbin intonaatio, joka nousee sanan alussa. Suomen kielessä kysymykseen tulisi luontevasti *-ko/-kö* -pääte ja kysymys alkaisi kysymyssanalla (Tiedätkö Ruutmyllyn? ~ Ruutmyllyn tiedätkö? 'Tiedätkö sennimisen paikan kuin Ruutmylly?').

- 04 KM: en tiiä mikä se on.
- 05 HELVI: se on täs alku(.)linnaa.²¹
- 06 KM: Ruut-,
- 07 HELVI: Ruutmylly.
- 08 (2.0)
- 09 KM: mikä se on venäjäks. (.) po russki.
venäjäksi
- 10 HELVI: (-) e:i. (,) mikä hiä on. uno- unohdin.
- 11 KM: nii.
- 12 (3.0)
- 13 HELVI: zabyll[a.
unohdin
[JOLLEKULLE TOISELLE, EI NÄY KENELLE
- 14 ELENA: [idi idi ne uhodi.
tule tule älä mene pois
[KAISAAN PÄIN
- 15 HELVI: [mikä se vennääks on (.) Ruutmylly.
- 16 ELENA: [(VENÄJÄÄ) (JOLLEKULLE TOISELLE)
- 17 KAISA: [aa?
- 18 ELENA: [(VENÄJÄÄ)
- 19 HELVI: [Ruutmylly mikä on vennääks. (.) Ruutmylly.
- 20 ELENA: [(VENÄJÄÄ)
- 21 KAISA: en mie mittää kuule.
[HEILAUTTAA KÄTTÄÄN
- 22 HELVI: [gluhaja.
kuuro
[PUDISTAA PÄÄTÄÄN
- 23 KAISA: [(--)
[KAISAAN PÄIN
- 24 ELENA: [tsego.
mitä
- 25 KM: (NAURAHDUS)
[ELENAAN PÄIN
- 26 KAISA: [ja sovsem gluhoi.
olen ihan kuuro
- 27 ELENA: a gluhoi.
kuuro
- 28 KAISA: ne slishsu netshego.
en kuule mitään
- 29 ELENA: nu shto delat (-)
no minkäs sille voi

---

21. linna = kaupunki.

Helvi yrittää muistella Ruutmyllyn venäjänkielistä nimeä (r. 10), mutta kun se ei tule mieleen, hän kysyy asiaa Kaisalta (r. 15, 19). Hän ei kuitenkaan saa vastausta kaksi kertaa muotoilemaansa kysymykseen, ja Kaisa kuittaa yritykset toteamalla kategorisesti *en mie mittää kuule* (r. 21). Näin hän siis perustelee sitä, ettei voi vastata Helvin esittämään kysymykseen. Helvi kommentoi nyt puolestaan Kaisan huonokuuloisuutta venäjäksi (*gluhaja* 'kuuro' r. 22). Ei ole selvää, kenelle hän suuntaa vuoronsa – pikemminkin vaikuttaa siltä, että hän toteaa sen itsekseen. Samanaikainen kädenheilautus rivin 22 vuoron kanssa ohjaa tulkintaa: se voi olla viite myös turhautumisesta kommunikoinnin hankaluuteen. Helvi lopettaa keskustelunsa Kaisan kanssa eikä jatka välittömästi myöskään KM:n kanssa, mutta venäjänkielinen Elena puolestaan tulee mukaan kysymällä Kaisalta, mistä on puhe. Kaisa vaihtaa kielen venäjäksi ja selittää nyt Elenalle kuulemisongelmansa (r. 26) ja saa siihen häneltä myötätuntoa viestivän vastauksen (r. 29): asialle ei voi mitään. Elena istuu häntä lähempänä, minkä vuoksi tämä keskustelu todennäköisesti sujuukin ongelmitta.

Keskustelunaiheeksi muodostuu Kaisan huono kuulo käytännön tilanteen sanelemana. Kaiken kaikkiaan jääkin avoimeksi se, mihin Helvi alkuperäisellä kysymyksellään (r. 1) tähtäsi. Ruutmyllyn venäjänkielinen nimi jää lopulta selvittämättä, mutta samalla aihe jää myös muutoin käsittelemättä. Kysymyksen hän voi tulkita implikoidun jonkin tarinan tai informaation tuottamisen aloittamista. Esimerkki valaisee myös osaltaan monikielisen vanhainkodin kommunikointia: venäjänkielinen Elena pyytää selitystä (r. 24), ja Kaisa vaihtaa venäjäksi sisällyttäen Elenan keskusteluun (ks. Gumperz 1982: 77–79), tosin alkuperäinen aihe jää Elenalle tuntemattomaksi. Toisaalla olen osoittanut, että kuulo-ongelma voi näkyä monikielisessä keskustelussa myös kielenvalinnan kautta: kun henkilö ei pääse aiheeseen sisään mahdollisen kuulemisongelman takia, hän käyttää itselleen vieraampaa kieltä ja osoittaa kielenvalinnallaan epätietoisuuttaan ja etäisyyttä kysymykseen (Mononen 2013: 192).

Seuraavassa puolestaan Kaisan huono kuulo tulee näkyväksi Hiljan aloitteesta ja sitä käsitellään laajasti. Hilja ja Kaisa ovat juuri lopettaneet laulamisen, ja Hilja jatkaa välittömästi kommentoiden vieressä istuvan Kaisan kuuloa. Laulamisen yhtäaikaisuus ei ole täysin onnistunut, mikä voi selittää Hiljan puheenaihetta. Esimerkissä Kaisan kuuloa selitetään kolmannelle osapuolelle (KM).

(7)

- [HILJA OSOITTAÄ SORMELLA KAISAA
 01 Hilja: [tämä ei kuule tämä Kaisa.
 02 KM: [nii.
           [*KM: EEN*
 03 Hilja: [tämä on kuuronen. Helvii päi (se on se on kuuronen).
 04   (1.0)
           [HILJA TÖKKÄÄ KAISAA SORMELLA
 05 Hilja: [sinnuu sanon. (,) (KAISA KUMARTUU LÄHEMMÄS)
           [KUMARTUU KAISAAN PÄIN
 06   [et sie oot kuurone.

[KM: EEN] [HILJAAN]
 07 Kaisa: [mie olen ↑kuurone. ja (.) jo ja [mie
 [KM: EEN] [OSOITTAA KM: EEN]
 08 hänel sanoin [mie olen kuurone. (.) [sillo ko
 [HILJAAN [KM: EEN] [ELEHTII KÄSILLÄ]
 09 [hiä käi [mie kuulin hyvä [st.(,) a vot yhel vähät. (,))
 10 KM: [mm
 10 Kaisa: [mikä siin pit olla. (ELEHTII KÄSILLÄ)

Tässä kyseessä on selitys, jonka Kaisan vastaus vahvistaa ja laajentaa. Vaikka kuulo on huono ja muiden havaittavissa, Kaisa on asianosainen, joka tuo esille myös asiain-tilan muutoksen. Tämän voi katsoa olevan myös puolustus: kuulo ei ole ollut aina huono eikä huonokuuloisuus siten tämän tilanteen valossa puhujan pysyvä ominaisuus, vaikka se tässä esitetäänkin kiistatta Kaisan ongelmaksi. Katkelman alussa pronomini *tämä* sisällyttää myös Kaisan keskusteluun, ja tilannetta luodaan vahvasti monenkeskiseksi, sillä lisäksi Hilja varmistaa Kaisan mukanaolon puhuttelemalla tätä suoraan yksikön toisessa persoonassa ja vahvistamalla viestinsä fyysisellä kosketuksella (r. 5). Kaisan vastaus suuntautuu sekä Hiljalle että KM:lle: katse vaihtuu kuulijasta toiseen. Suuntautuminen kuulemisongelmiin näkyy myös kehollisesti (ks. Pajo 2013b: 382), sillä kosketuksen ohella (r. 5) Hilja myös kumartuu Kaisaan päin ja Kaisa puolestaan Hiljan suuntaan.

Huonokuuloisuus siinä missä huonomuistisuuskin ovat osa vanhainkodin diskursia, eikä aiheen esiintulo ole mitenkään epäodotuksenmukaista tai kartettavaa. Se ilmenee korjausaloitteina, metakielellisinä kommentteina ja kehollisena toimintana, ja asiaan suhtaudutaan usein alistuneesti: se on osa arkea, mutta kuitenkin siinä mielessä erityinen, vuorovaikutusta häiritsevä seikka, että se kirvoittaa keskustelua ja vaatii selityksiä. Mielenkiintoista onkin, että aineistossani usein myös toisen huonokuuloisuutta voidaan kommentoida eikä sensitiivisyys ole tällöin ensisijaista: huono kuulo voi nousta uudeksi puheenaiheeksi toisin kuin Pajon (2013b: 391) tutkimuksessa, jossa huonokuuloisen puhekumppanit pyrkivät korjausjaksoissa jatkamaan keskustelua eteenpäin.

5 Yhteenvedoa

Tutkimuksessa keskeisenä paikkana toiminut vanhainkoti on erityinen toimintayhteisö, jossa fyysinen elämänpiiri on kaikille hyvin samankaltainen ja kaikki ovat saman instituution alaisia. Tämä asettaa myös kehykset sille kontekstille, jossa keskustelua tulkitaan. Keskustelun koherenssi on suhteutettava nimenomaan vanhainkodin ja vanhusten keskustelujen kontekstiin. Keskustelun orientaatio vanhainkodissa on kii-reettömän oleskelun leimaama; siihen vaikuttavat osaltaan keskustelijoiden henkinen ja fyysinen tila. Konkreettisesti tämä näkyy esimerkiksi puhetempossa tai valmiudessa keskustella joistakin asioista: odotukset keskustelun etenemisestä ovatkin juuri tähän kontekstiin sidotut.

Kun läsnä on ihmisiä, joilla kullakin on omat iän mukanaan tuomat erityispiirteensä, keskustelu etenee näillä ehdoilla. Koherenssi rakentuu siis tilanteisesti, eikä epäsymmetria tai sisällöllinen irrallisuus välttämättä muodostu ongelmaksi tai aiheuta korjausaloitteita. Usein koherenssia kuitenkin rakennetaan eksplisiittisesti yhteistuumiin: jos joku ei esimerkiksi vastaa kysymykseen, toinen alkaa toimia puolesta-puhujana ja selittäjänä.

Tässä artikkelissa olenkin tarkastellut erityisesti muistin ja kuulon näkymistä keskustelussa: muistia ja huonoa kuuloa kommentoidaan suoraan, ja syntyviä ongelmatilanteita ratkotaan yhdessä keskustelutilanteessa syntyvien tavoitteiden mukaan. Tieto muista osallistujista auttaa myös yhteisen keskustelun rakentumisessa. Myös puhuja itse voi selittää rajoitteitaan; tällainen metakommunikaatio edistää osaltaan yhteisymmärrykseen pääsyä tilanteesta ja toisaalta myös muokkaa sen tavoitteita uudelleen. Missään tilanteessa huonosti kuuleva tai muistava ei tässä aineistossa ryhdy kiistämään ongelmaa, mutta voi kuitenkin lieventää sitä ottamalla esiin sen, että tilanne on muuttunut. On selvää, että kuulon ja muistin heikkoudet vaikuttavat keskustelumuotivaatioon ja keskustelun luonteeseen. Jatkuvat korjausaloitteet saattavat aiheuttaa turhautumista ja johtaa jopa keskustelun välttelemiseen (esim. Pajo 2013b: 391–392).

Eri yksilöillä on erilaiset fyysiset ja henkiset resurssit, ja vanhainkodin keskusteluissa nämä erilaisuudet yhdistyvät ja kasaantuvat. Kuulosta ja muistista mainitaan usein eksplisiittisesti – niiden heikkoutta selitetään, niitä käytetään perusteena ja niiden takia myös puheenaiehe voi muuttua ja keskustelu siirtyä uuteen suuntaan. Kuulosta tai muistista keskustelu on osa vanhainkodin arkea. Koska tavoitteena on ajanvietto, kysymykset voivat jäädä ilman vastausta ja tavoitteita voi muuttaa tilanteen mukaan. Vanhukset puhuvat usein menneestä, koska siitä heiltä esimerkiksi vierailijat tyypillisesti kysyvät, mutta muistin ongelmien takia vanhuudessa odotuksenmukainen muistelu ei välttämättä luonnukaan ainakaan toisen kehotuksesta.

Tilanne on erityisen kiinnostava ja monisyinen monikielisyysvuoksi, sillä esimerkiksi kielenvalinta voi aiheuttaa neuvottelua, ja tällöin vuorovaikutusta pyritään muovaamaan yhteistuumiin vastaamaan kaikkien osallistujien valmiuksia. Vaikka aineisto tässä artikkelissa on Venäjältä, siitä nousee esiin Suomessakin ajankohtaisia kysymyksiä vanhuuden vuorovaikutuksesta, ja lisäksi monikielisyyskysymykset tulevat vastaisuudessa esiin entistä useammin kaikkialla.

Olen tarkastellut muistia ja kuuloa tilanteissa, joissa ne aiheuttavat jonkinlaista neuvottelua. Fyysinen kunto, elinympäristö, kognitiiviset resurssit ja kielenkäyttö ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Esimerkiksi fyysiset muutokset voivat vaikuttaa kognitiivisiin kykyihin: aivojen toiminnan muutokset rajoittavat muistikapasiteettia. (de Bot & Makoni 2011: 11–12.) Tiettyjen piirteiden kasautuessa voi syntyä jonkinlainen käsitys tyypillisestä vanhuuteen liittyvästä vuorovaikutuksesta, vaikka nämä piirteet eivät ole ainoastaan vanhusten keskusteluissa näkyviä asioita. Käsiteltyjen piirteiden ohella esimerkiksi näköön ja liikkumisen rajoitteisiin pääsee käsiksi kielentutkimuksen keinoin, ja tarjolla on runsaasti jatkotutkimuksen aiheita: millaisia rooleja osallistujilla on, miten eleet ja toiminta kytkeytyvät kielellisiin ilmauksiin ja miten esimerkiksi eritaustaisia puhutellaan ja otetaan osaksi keskustelua?

On syytä huomata vuorovaikutuksen luonne ja tilanteiset tavoitteet, jotka toisaalta ovat tilanteen määrittämiä ja toisaalta muokkautuvat itse tilanteessa. Huonokuuloisuus tai huonomuistisuus näyttäytyvät eri tilanteissa vaihtelevasti: joku voi olla yhdessä tilanteessa asiantuntija ja toisen puolestapuhuja mutta ajoittain myös vapautua osallistumisesta huonon kuulon takia. Sosiaalinen toiminta on täynnä kommentointia ja selityksiä, jotka ovat tässä kontekstissa kaikille osapuolille tuttuja ja ymmärrettäviä, mutta eivät kuitenkaan aina itsestään selviä. Uudessa tilanteessa huonokuuloinen keskustelija voikin olla aktiivisesti mukana, eikä huono muisti ole pysyvästi keskustelun esteenä: tilanne voi näyttäytyä varsin toisenlaisena, jos vanhus esimerkiksi saa itse päättää puheenaiheen. Keskustelujen luonne on joka tapauksessa varsin erilainen vanhainkodissa kuin monessa muussa keskustelussa arjessa. Osallistuminen määrittyy eri tavalla, mutta harmoniaa luodaan monin tavoin. Kun kuulo tai muisti osoittautuu ongelmaksiksi, yhteisin keinoin päästään eteenpäin ja ymmärrys puhujista sekä tilanteiden moninaisuudesta lisääntyy.

Lähteet

- BACKHAUS, PETER 2009: Politeness in institutional elderly care in Japan. A cross-cultural comparison. – *Journal of Politeness Research* 5 s. 53–71.
- 2010: Time to get up. Compliance-gaining in a Japanese eldercare facility. – *Journal of Asian Pacific Communication* 20 s. 69–89.
- BAILEY, BENJAMIN 2008: Interactional sociolinguistics. – Wolfgang Donsbach (toim.), *The international encyclopedia of communication*. Blackwell Publishing. Blackwell Reference Online. http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode?id=g9781405131995_chunk_g978140513199514_ss43-1 (31.8.2015).
- BAYLES, KATHRYN A. – TOMOEDA, CHERYL 2007: *Cognitive-communicative disorders of dementia*. San Diego: Plural Publishing.
- COUPLAND, JUSTINE – COUPLAND, NIKOLAS – GILES, HOWARD 1991: *Language, society and the elderly. Discourse, identity and ageing*. Oxford: Blackwell.
- DE BOT, KEES – MAKONI, SINFREE 2011: *Language and aging in multilingual contexts*. Clevedon: Multilingual Matters.
- DREW, PAUL 1997: ‘Open’ class repair initiators in response to sequential sorts of troubles in conversation. – *Journal of Pragmatics* 28 s. 69–101.
- ECKERT, PENELOPE 2012: Three waves of variation study. The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. – *Annual Review of Anthropology* 41 s. 87–100. <http://web.stanford.edu/~eckert/PDF/ThreeWaves.pdf>.
- EKMAN, SIRKKA-LIISA – WAHLIN, TARJA BRITA – NORBERG, ASTRID – WINBLAD, BENGT 1993: Relationship between bilingual demented immigrants and bilingual/monolingual caregivers. – *International Journal of Aging and Human Development* 37 s. 37–54.
- GAMLIEL, TOVA 2004: The danse macabre. A unique discourse among the elderly. – *Semiotica* 149 s. 261–275.
- GOFFMAN, ERVING 1961: *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Harmondsworth: Penguin Books.
- GOODWIN, CHARLES 1987: Forgetfulness as an interactive resource. – *Social Psychology Quarterly* 50 s. 115–131.

- GUMPERZ, JOHN J. 1982: *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1992: Contextualization revisited. – Peter Auer & Aldo di Luzio (toim.), *The contextualization of language* s. 39–54. Amsterdam: John Benjamins.
- 2001: Interactional sociolinguistics. A personal perspective. – Deborah Schiffrin, Deborah Tannen & Heidi Hamilton (toim.), *The handbook of discourse analysis* s. 215–228. Oxford: Blackwell.
- HAAKANA, MARKKU 2011: *Mitä ja muut avoimet korjausaloitteet*. – *Virittäjä* 115 s. 36–67.
- Hallituksen selonteko 1998: *Inkerinsuomalaisten maahanmuutto Suomeen 1990-luvulla*. Työministeri Liisa Jaakonsaaren Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 9.12.1998 antama Suomen hallituksen selonteko inkeriläisten maahanmuutosta Suomeen 1990-luvulla. Työhallinnon julkaisu nro 215. Helsinki: Työministeriö. http://www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/06_tyoministerio/06_julkaisut/07_julkaisu/thj215.pdf.
- HAMMERSLEY, MARTYN – ATKINSON, PAUL 2007: *Ethnography. Principles in practice*. 3. painos. London: Routledge.
- HARJUNPÄÄ, KATARIINA 2011: *Kielimuurin murtajat. Käännökset arkikeskustelun jäsentäjänä Penedon suomalaisessa siirtokunnassa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuksien laitos.
- HEIKKILÄ, KRISTIINA – SARVIMÄKI, ANNELI – EKMAN, SIRKKA-LIISA 2007: Culturally congruent care for older people. Finnish care in Sweden. – *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 21 s. 354–361.
- HEINEMANN, TRINE 2009: Managing unavoidable conflicts in caretaking of the elderly. Humor as a mitigating resource. – *International Journal of the Sociology of Language* 200 s. 103–27.
- HERITAGE, JOHN 1996 [1984]: *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Suomentaneet Ilkka Arminen, Outi Paloposki, Anssi Peräkylä, Sanna Peräkylä, Sanna Vehviläinen & Soile Veijola. Helsinki: Gaudeamus.
- HONKO, LAURI 1990: Inkerin tutkimus tienhaarassa. – Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.), *Inkerin teillä* s. 113–123. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HYLTENSTAM, KENNETH 1995: The codeswitching behaviour of adults with language disorders. With special reference to aphasia and dementia. – Lesley Milroy & Pieter Muysken (toim.), *One speaker, two languages. Cross-disciplinary perspectives on code-switching* s. 302–343. Cambridge: Cambridge University Press.
- HYLTENSTAM, KENNETH – STROUD, CHRISTOPHER 1993: Second language regression in Alzheimer's dementia. – Kenneth Hyltenstam & Åke Viberg (toim.), *Progression & regression in language. Sociocultural, neuropsychological & linguistic perspectives* s. 222–241. Cambridge: Cambridge University Press.
- HÄNNINEN, HELENA 1991: *Ikääntyvän oppiminen ja henkiset kyvyt*. Työterveyslaitos, katsaus 117. Helsinki: Työterveyslaitos.
- JANSSON, GUNILLA 2014: Bridging language barriers in multilingual care encounters. – *Multilingua* 33 s. 201–232.
- KOROLIJA, NATASCHA 2000: Coherence-inducing strategies in conversations amongst the aged. – *Journal of Pragmatics* 32 s. 425–462.
- KÄRKKÄINEN, TANJA – MONONEN, KAARINA 1999: *Maahanmuuttajavanhukset ja suomen kieli. Tutkimus bosnialaisten, vietnamlaisien ja inkerinsuomalaisten maahanmuuttajavanhusten kielenoppimismotivaatiosta, etnolingvistisestä identiteetistä ja sosiaalisista verkoista*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Vanhustyön keskusliiton raportti nro 1/1999. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto.

- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen in-deksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7>.
- LINDHOLM, CAMILLA 2006: Det är som sjutton också. Kiinteät ilmaukset dementiaa sairastavien vanhusten ja hoitajien keskusteluissa. – *Puhe ja kieli* 26 s. 185–199.
- 2012: Vuorovaikutuksen haasteita ja mahdollisuuksia – tapaustutkimus muistisairaiden päivätoiminnasta. – Camilla Lindholm & Leelaura Leskelä (toim.), *Haavoittuva keskustelu. Keskustelunanalyttisiä tutkimuksia kielellisesti epäsymmetrisestä vuorovaikutuksesta* s. 57–98. Kehitysvammaliiton tutkimuksia 6. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- 2015: Parallel realities. The interactional management of confabulation in dementia care encounters. – *Research on Language and Social Interaction* 48 s. 176–199.
- LONDEN, ANNE-MARIE 1997: Kahden- ja monenkeskinen keskustelu. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 56–74. Tampere: Vastapaino.
- LUMME-SANDT, KIRSI 2005: Vanhan ihmisen kohtaaminen haastattelutilanteessa. – Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.), *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus* s. 125–144. Tampere: Vastapaino.
- MAKONI, SINFREE – GRAINGER, KAREN 2002: Comparative gerontolinguistics. Characterizing discourses in caring institutions in South Africa and the United Kingdom. – *Journal of Social Issues* 58 s. 805–824.
- MARSDEN, SHARON – HOLMES, JANET 2014: Talking to the elderly in New Zealand residential care settings. – *Journal of Pragmatics* 64 s. 17–34.
- MILROY, LESLEY 1987: *Language and social network*. Toinen painos. Oxford: Basil Blackwell.
- MONONEN, KAARINA 2013: *Inkerinsuomalaisten suomen kielen käyttö Pietarissa ja sen lähi-alueella*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- NOLD, GUENTER M. J. 2005: Alzheimer’s speakers and two languages. – Boyd H. Davis (toim.), *Alzheimer talk, text and context. Enhancing communication*. New York: Palgrave Macmillan.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2005: Haastattelu kielentutkijan aineistona. – Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.), *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus* s. 242–263. Tampere: Vastapaino.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseurauhankkeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- PAJO, KATI 2013a: *Joint multimodal management of hearing impairment in conversations at home. Implications for communication therapy*. Studies in speech sciences 60. Helsinki: Helsingin yliopiston käyttäytymistieteellinen tiedekunta.
- 2013b: Miten huonokuuloisuuteen suuntautuminen näkyy keskustelun korjausjaksoissa? – *Virittäjä* 116 s. 372–400.
- PAUNONEN, HEIKKI 2009: Suomalaisen sosiolingvistiikan ja kielisosiologian näkymiä. – *Virittäjä* 113 s. 557–570.
- PLEJERT, CHARLOTTA – JANSSON, GUNILLA – YAZDANPANAHI, MAZIAR 2014: Response practices in multilingual interaction with an older Persian woman in a Swedish residential home. – *Journal of Cross-Cultural Gerontology* 29 s. 1–23.
- RIIONHEIMO, HELKA 2002: How to borrow a bound morpheme? Evaluating the status of structural interference in a contact between closely related languages. – *SKY Journal of Linguistics* 15 s. 187–217.

- ROUHİKOSKI, ANU 2015: Kela-korttii tai jotai henkkarii mukana? A-loppuisten vokaaliyhtymien variantit ja sosiaalinen indeksisyys. – Marja-Leena Sorjonen, Anu Rouhikoski & Heini Lehtonen (toim.), *Helsingissä puhuttavat suomet* s. 125–173. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ROUTARINNE, SARA 1997: Kertomuksen rakentaminen. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 138–155. Tampere: Vastapaino.
- SACKS, HARVEY 1974: An analysis of the course of joke's telling in conversation. – Richard Bauman & Joel Sherzer (toim.), *Explorations in the ethnography of speaking* s. 337–353. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHEGLOFF, EMANUEL 1990: On the organization of sequences as a source of “coherence” in talk-in-interaction. – Bruce Dorval (toim.), *Conversational organization and its development* s. 51–77. New Jersey: Ablex.
- SIHVO, HANNES 1991: Inkeriläisten identiteetti muutosten paineissa. – Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.), *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri* s. 343–360. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TAINIO, LIISA 1997a: Mä muistan... Mä en muista. Muisteluvuoroista arkikeskustelussa. – Katriina Eskola & Eeva Peltonen (toim.), *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämästä meissä* s. 289–317. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 1997b: Preferenssijäsennys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 93–110. Tampere: Vastapaino.
- 2001: *Puhuvan naisen paikka. Sukupuoli kulttuurisena kategoriana kielenkäytössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Liite 1

Litterointimerkit

.	laskeva intonaatio prosodisen kokonaisuuden lopussa
,	tasainen intonaatio (sisältää mikrotauon)
?	nouseva intonaatio
(.)	mikrotauo
(,)	alle sekunnin kestävä tauko
(3.0)	sekunnin tai sitä pidempään kestävä tauko
=	tauotta toisiinsa liittyvät puhunnokset
<tu>	ympäröivää puhetta hitaammin sanottu jakso
<u>k</u> aik	painotettu sana tai sanan osa on alleviivattu
pienuu-	kesken jäänyt sana
e:n	äänteen venytys
↑elämää	ympäröivää puhetta korkeammalta sanottu jakso
°ahahahh°	ympäröivää puhetta hiljaisemmin sanottu jakso
£horoshoo£	hymyillen sanottu jakso
[	päällekkäispuhunnan alku
(-)	sana, josta ei ole saatu selvää

(--)	jakso, josta ei ole saatu selvää
(täällä)	epäselvästi kuultu jakso
[---]	poistettu jakso
(NAURUA)	litteroijan kommentit, ei-kielellinen toiminta sulkeissa kapiteelein
[KATSOO K:HON na kursah kursseilla	samanaikainen ei-kielellinen toiminta rivin yläpuolella käännökset rivin alapuolella lihavoituna

Vuoron sisälle ajoittuvan mikrotauon eteen olen merkinnyt intonaation, mikäli se ei ole tasainen.

Kyrilliset aakkoset translitteroitu latinalaisille kirjaimille kansallisen SFS 4900 -standardin mukaan (ks. esim. <http://www.helsinki.fi/idantutkimus/ohjeet.htm>).

Poikkeuksena en kuitenkaan käytä ns. hattuässää, vaan merkitsen sen *sh*-kirjainyhdistelmällä seuraavasti:

Ч ч	tš	tsh
Ш ш	š	sh
Щ щ	štš	shtsh

SUMMARY

Memory and hearing as a part of social action in interaction between the Ingrian Finnish elderly

The article examines the interaction of the elderly, focussing especially on memory and hearing. The data is collected at an old people's home, in which there are both Russian-speaking Russians and Ingrian Finns, who speak Finnish and Russian. The study is ethnographically oriented and the framework used is that of interactional sociolinguistics.

The old people's home is a special community of linguistic practice. Coherence and interaction is interpreted within this framework and, on the other hand, context and goals are reshaped in the interaction. Special attention is given to hearing and memory as part of this interaction, to how participants comment upon them and start negotiations because of them.

Interactants often comment on cognitive–communicative resources. Bad hearing or memory often receive much attention in their conversations. These function as excuses and as a way of explaining the change in the interactants' abilities. Moreover, in a bilingual environment the choice of language is not always easy, particularly if one suffers from memory deficit. Interactional resources are context-bound, and these are discussed and interpreted as part of specific conversational situations.

Muisti ja kuulo osana sosiaalista toimintaa inkerinsuomalaisten vanhusten keskusteluissa

Artikkeli käsittelee vanhusten vuorovaikutuksen erityispiirteitä keskittyen muistiin ja kuuloon. Artikkelin esimerkit on nauhoitettu vanhainkodissa, jossa on sekä venäjänkielisiä venäläisvanhuksia että suomea ja venäjää osaavia inkerinsuomalaisia. Tutkimus on vuorovaikutussosiolingvistiikan alaa, ja se on etnografisesti orientoitunut.

Artikkelissa otetaan huomioon vanhainkoti erityisenä kielellisenä toimintaympäristönä. Se selittää osaltaan keskustelun koherenssin rakentumista ja vuorovaikutustilanteiden tulkintaa. Toisaalta konteksti ja tavoitteet muokkautuvat keskustelutilanteessa uudelleen osallistujien mukaan. Kiinnostuksen kohteena on se, kuinka muisti ja kuulo vaikuttavat keskustelun kulkuun eli kuinka tilanteessa olijat ne tulkitsevat. Keskiössä ovatkin tilanteet, joissa ongelma lausutaan ääneen ja joko omaa tai toisen kommunikatiivista toimintaa ryhdytään selvittämään, koska se tulkitaan ongelmalliseksi.

Tutkittavat viittaavat usein muistiin tai huonoon kuuloon, ja ne voivat saada keskustelussa paljon huomiota. Niitä selitetään ja niihin vedotaan, eikä kaksikielisessä ympäristössä sopivan kielen valinta ole muistiongelmaiselle aina helppoa. Käsitellyt piirteet ja vuorovaikutuksen tulkinnat ovat siis kontekstisidonnaisia, ja kuuloa ja muistia tarkastellaan aineiston pohjalta siten, kuin ne nousevat esiin eri keskustelutilanteissa.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@helsinki.fi